

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit. The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

E

दाखल क्र. M-2508 विषय

नांव कुंड सिद्धांत

लेखक/लिपीकार

पृष्ठ 17

काळ पूर्ण/अपूर्ण अपूर्ण

M-2508

॥ अथकुंडसिद्धांतप्रारंभः ॥

कुं. सि.
९

श्रीगणेशाय नमः ॥ मत्तमतंगजवदनं सादितविघ्नावलीसदनं ॥ गौरीहरयोस्तोकं पालितलोकं हृदा ह्वये ॥ १ ॥
कल्याणिवाणिनिजपाणिसरोजयुग्मं संयोज्य देविकरवाणितवप्रमाणं ॥ मत्तुडमंडलसदृसनांगणातेन
त्यायनित्यमिदमस्तुरसानुसिक्तं ॥ २ ॥ सतानकल्पतरुमंडपमंडितायां कुंडोलसज्जनकांचनवेदिकायां
सीतारघूद्वयकराकलितैकपाणिर्वैवाह्यो मसमयेदिशतालुभानि ॥ ३ ॥ कुंडमंडपसंसिद्धिविदितं निखि
लोक्तिभिः ॥ प्राचीनवाक्यसंदर्भसंदर्शाथितुमारभे ॥ ४ ॥ इह हि शिष्यायं थारं मे खेष्टदेवतानमस्का
राष्ट्ररूपं मंगलमाचरंति ॥ तस्मान्माध्यंदिनीयो विदुलशमस्विकृतकुंडसिद्धिव्याचिरव्यासुः स्वा
भीष्टदेवतास्मरणमाशीरूपं मंगलमाचरति ॥ शार्दूलविक्रीडितेन ॥ गाढंध्वांतमनेकभानुजठरे
राजकलाधारिणि प्रोदं च छफरीयुगंदरदलद्रोणेणुहीरावलिः ॥ स्वर्णचुंगगिरिद्वयाधरस्वरीदी
नाकलिंदात्मजापश्याश्चर्यामिदं शिवामिति वदन् स्मेरः शिवापालुवः ॥ ५ ॥ स्मेरः सदासः शिवः यु
ष्मान्पालुरक्षतुकिंभूतः शिवांगोरीमिति वदन् ह्रोगौरीद्वंदं आश्रयं कौतुकं पश्यावलीकृत्य ॥ ॥
आश्रयमेव वर्णयति ॥ अनेकभानुजठरे अनेकसूर्येदिरेगाढं निविडंध्वांतं अंधकारं पश्येत्ये
तन्निषेणगौरीमस्तकच्छरत्नखचितस्वर्णमुकुटांतवर्तिनीलालकवर्णनि ॥ ॥ अन्यच्च ॥ ॥ राजक

शम
९

लाधारिणिविलसत्पूर्णचंद्रे प्रोदं च छफरीयुगं ॥ अतिबंचन^लमस्य हयमेतद्व्याजेन गौरीमुखचंद्रलस
 चंचलनयनयुगवर्णनं ॥ अन्यच्च ॥ दरदलसुभे इषदिकसकमले अणुहीरावलिलध्रुवज्जरवंडपेक्तिः
 एतद्व्याजेन गौरी इषदास्यवदनां सर्वतिदंतपक्तिवर्णनं ॥ किंच ॥ ॥ स्वर्णोत्तुंगगिरिद्वयाधरचरीदी
 नाकलिंदात्मजा कनकात्युच्चमैरुपवर्तद्वयाधोगामिनी कृशायमुनेत्येतद्व्याजेन गौरी पृथुतुंगकुच
 युगुलतटांतरचारी रोमावलीवर्णनं ॥ यथा श्रुतेर्यविचार्यमाणे संबंधादाश्चर्यमिति ॥ १ ॥ अथ व्या
 रव्या पूर्वकं ग्रंथनाम उपजाति छंदसा प्रतिजानीते ॥ कृष्णात्रिगीत्रे निर्गंतं पवित्रे पवित्रकमजिनिबूब
 शर्मा ॥ तत्सुनुना विबुलदीक्षितेन विरच्यते मंडपकुंडसिद्धिः ॥ २ ॥ स्पष्टार्थः ॥ अथ कुंडमंडपादि
 विविधुस्तावद्वस्तादि परिभाषां विपरीतारव्यानि क्यनुष्टुभ्यामाह ॥ कृतोर्ध्वबोद्धीः समभूतगत
 स्य कर्तुः शरांशः प्रपदोद्धितस्य ॥ योवां हस्तोस्य जिनांशः कोपि स्यादंगुलं तत्तदिभांशकायै ॥ ३ ॥
 यवीयूकांचलीक्ष्याचवालाग्रमेवमादयः ॥ कृतमुष्टिः करोरलिररलिरकनिष्ठिकः ॥ ४ ॥ कृतावृद्धो
 बाहूयेन तथा समभूवि समपादतया स्थितस्य बाधपदपादाग्रंतेन भुवमालंब्योद्धितस्य कर्तुयजिमा
 नोपंचमांशः सहस्तः योजिनांशकश्चतुर्विंशोऽंशः तदंगुलं तत्तदिभांशकास्तस्य तस्य अंगुलादे

अस्य

२४

श्रोतवाक्यावसर इति नाशक्यं यथा श्रोतेष्वग्निहोत्रादौ सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्ध शिखरेनेत्याद्यविरुद्धं
 स्मार्तमंगीक्रियते तद्वत्स्मार्तपि सिन्धुर्मणी श्रोतं ग्राह्यं न वेति ॥ आदित्यपुराणे ॥ जालांतरगतेषां भोयत्सुह्रं
 दृश्यते जैरेः ॥ प्रथमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुः प्रचक्षते ॥ त्रसरेणुः सविज्ञेयो ये होस्युः परिमाणवः ॥ त्रसरेणव
 स्तुते ह्यष्टौ रथवेणुस्तु स स्मृतः ॥ रथरेणवस्तुते ह्यष्टौ वालाग्रं तत्स्मृतं बुधैः ॥ वालाग्राण्यष्टौ क्षातुयूकालीक्षा
 षकं स्मृतं ॥ अष्टौयूकाय वंप्रादुस्सुलंतुयवाष्टकं ॥ तत्रैव ॥ रत्निस्त्वंगुलपर्वणि विज्ञेयस्त्वेकविंशतिः ॥ अरत्नैकनिष्ठः
 स षोडशांशविभुक् ॥ अरत्निरेव हस्तस्मृतावभिहितः अरत्निं प्रकृत्य चतुर्विंशत्यंगुलीभिर्मिति इति ॥ अन्य
 दंगुलादिमानं यत्तत्तत्कार्येषु दृश्यं ॥ अथ कुंडमंडपयोगी प्राची साधनं विवक्षुस्तावदुपयोगिनी मितिकर्त
 व्यतां स्रग्धरायाह ॥ ज्ञात्वा पूर्वधरित्रीं दहनखननसंस्कारवनेः संविशोध्य पश्चात्कृत्वा समानां मुकुरजठरवदा च
 यित्वा द्विजैः ॥ पुण्याहं कर्मशेषोक्षितिमपि कुसुमाद्यैः समाराध्य शुद्धे वारे तिथ्यां च कुयत्स्फिरपतिककुमः
 साधनं मंडपार्थे ॥ ५ ॥ पूर्वप्रथमतो धरित्रीं ज्ञात्वा इयं भूमि कुंडादिकर्तुं योग्या अयोग्यतिविचार्य ततो दहन
 खननसंस्कारादिभिः स्मृत्युक्तैः शोधनोपायैश्च संशोध्य ततो गुणिजनेन बुध्यावा मुकुरजठरवदा दशोदिरवत्स
 मां कृत्वा द्विजैः ब्राह्मणैः कृत्वा पुण्याहं वाचयित्वा कर्मशेषोक्षितिमपि शब्दाद्वा राहं पुण्यादिभिः समाराध्य पूज

यित्वा राहं दिने तिथौ च कारां धुने मंडपार्थ
 सुरपतिककुमः प्राच्यां साधनं कुयदिति याव्या ५

सं. टी.

३

अथ शंकुसमत्वसाधनं स्थूलप्राचीसाधनं च उपजातिर्वीपरीताख्यानकीभ्यामाह ॥ नृपांगुलेः षोडशांगुलेः परिमि
तेन कर्कटेन सूत्रेण वा दत्तं विलिख्य तन्मध्ये द्वादशांगुलं शंकुं दृढं सस्मात्प्रस्थापयेत् ॥ कीदृशं ॥ विना त्वंगुलपरिमि
ताभिर्जज्ञत माभिश्च तस्मिन् समाना किः समाभिः कल्पितदिगंतदृत्तलुतरेखा स्थाभिः संस्पृष्टमस्तकं एवं
शंकुसमत्वं साधयित्वा तादृशस्य शंकोः छायापूर्वाह्ने यत्र यस्मिन्नेदो प्रविशति यत्र दत्ताह हिरपराह्णे पेया

नृपांगुलेः संमितकर्कटेन सूत्रेण वा दत्तवरं विलिख्य ॥ रव्यंगुलं शंकुममुप्यमध्ये निवेनायेत्वा क्षि २०
मितांगुलीभिः ॥ ६ ॥ वत्तसुभिश्चैव जज्ञत माभिः संस्पृष्टश्रीर्धनुसमेविकाभिः ॥ तच्चं कुभापत्र
विशोदयेया इत्येकमांस्ते वसुणोऽकाद्ये ॥ ७ ॥ कर्कटीकोटिगोमृगोयूकया साद्वाभ्यां वा त्यासिंहकुं भवि
केपि ॥ यावैकाद्यां भानुमान्याति तस्यां वा त्याहं देकोर्मुके बालनं न ॥ ८ ॥ ॥

तत्र विद्वयोः क्रमात्प्राचीप्रतीच्यो भवत इति व्याख्या ॥ ततः सार्धश्लोकस्योपपत्तिः ॥ तत्र दोः कोट्यो न मिभेदो न
स्वरूपभेद इति ॥ दोः कोटि योगपदं वर्ग इति ॥ शंकुरेखा दत्तरेखा यावन्नीयमानं कोटिः ॥ शंकुर्भुजः १२ एतत्सुत्या
योगपदं कर्णः २० दत्तपरिधिस्पृष्टादिगंता छक्कयं यावन्नीयमानाश्च तस्मिन् शलकाः कर्णा भवन्ति ॥ ७ ॥ एवं स्वल
प्राचीसाधनं उक्त्वा सूक्ष्मप्राचीसाधनं शालिन्याह ॥ सा प्राची कर्कसंक्रांतो दृष्टि कसंक्रांतो मकरसंक्रांतो च एक
यायूकया त्यास्य सूर्यस्यायनवशात् उत्तरायणे उत्तरतो दक्षिणायने दक्षिणतः एवं सिंहत्रिके सिंहकन्यातुला संक्रांतो

दृष्ट २

कुभमीनमेष संक्रांतो द्वादशाभ्यां कर्काभ्यां बालनीया ॥
अयनवशात् ॥ मिथुनधनुः संक्रांतौ च बालनं न दक्षि

एवं प्राची साधनमुक्तोत्तरदक्षिणयोः साधनं शालिन्याह ॥ कुंडमंडपादेयविद्विस्तारः तद्विगुणांकृतमध्यांकां उ
भयोः तयोः पाशावती रज्जुं दृष्ट्या साते प्राची प्रतीच्योर्दत्तशंकोर्विन्यसेत् ॥ ततो मध्यांके धत्वा रज्जुं दक्षिणे उत्तरे च
कर्षेद्विद्वान् कर्षांके दक्षिणोत्तराक्षस्यादितिव्याख्या ॥ १॥ अत्र स्पष्टे वयुक्तिरिति ॥ २॥ अथ रात्रौ दिक् साधनोपा

रज्जुं द्विष्ट्या मध्यचिह्नां सपाशां प्राची शंकौ पश्चिमे चापि दत्वा ॥ कर्षेद्दीमान् दक्षिणे चोत्तरे च
तच्चिह्ने स्यादक्षिणा चोत्तरादिक् ॥ २॥ निशि वा श्रवणोदये दिगेंद्रौ गुरुभस्योदयने थवा द्विभ
स्य ॥ सुरवर्धकि वायुमांतराले प्यमुत साधय पूर्ववच्च याम्यां ॥ १०॥ ॥ श्रीगोपाळ ॥ श्री ॥

यं वसंतमालिकयाह ॥ अथ रात्रौ श्रवणोदये प्राची अथवा पुष्यस्योदये अथवा कृत्तिकोदये प्राची अ
थवा सुराणां वर्धकिस्त्वष्टा वायुस्तयोर्भे चित्रा स्वात्यो तयो रंतराले प्राची अमुतः प्राचीतः पूर्ववद्यथोक्ते
नयथा याम्यां दक्षिणादिशां साधयेदितिव्याख्या ॥ शुल्बं कृत्तिका श्रवणः पुष्यं चित्रा स्वात्यो र्यदंतरं ॥ एत
प्राचीदिशं रूपं युगमात्रोदिते सुरइति ॥ १०॥

कु.सि.दि.

४

कु

तु

अथचित्रा स्वात्योर्मध्ये प्राचीत्यक्तं तन्मध्यस्य दुर्ज्ञेयत्वात्तदुपायमनुष्ठुभाह॥ चित्रां विधेकया स्वातीमन्यया पिशला
कया॥ एकया च शलाकया चित्रां विधान्यया चादशैव शलाकया स्वातीं विधान्योः शलाकयो रूपासिं दक्षिणोत्तरा
मध्यांकां तृतीयां शलाकां समतया दद्यात्॥ प्रथमद्वितीययोः शलाकयोः मूले एकीकृत्य तृतीयामध्यांकादुभयसं
पातं यावच्चतुर्थी शलाकां प्रांतरे रज्जुं प्रीतलंबकद्वयवतीं पूर्वपरायतां दद्यात्॥ यत्र लंबिको भूम्यां पतितो तत्रांत्ययोः
पूर्वापरसूत्रदानात् स्पष्टा प्राचीत्यत्र स्पष्टा युक्तिव्याख्यानेति॥ १९॥ अथ प्रकारांतरैः रघूपायेनोदीची साधनमाह
चित्रां विधेकया स्वातीमन्यया पिशलाकया॥ तिर्यस्त्वंतरचिह्ना तु द्विमूले न्यास्फुटं दृष्टिः॥ १९॥ दिनमा
नदले सप्तांगुलछाया प्रतो हियत्॥ शंकुमूले नीयमानं सूत्रं स्यादुत्तरादिशा॥ २०॥ दिगंतं शंकुद्वयगंधि
पाशं विस्तारं ल्यंगुणकंदलांके॥ कोणे प्रकर्षेदिति वेदकोणे चैवं चतुःकोणमतीव साधु॥ २३॥ राम॥

तिथिमात्राद्गणिताद्वा दिनमानं मेतावदिति ज्ञात्वा घटिकादिना ज्ञाते दिनार्धमध्याह्ने सप्तांगुलशंकोर्यत्र छायायं
लगाति॥ तस्माच्छंकुमूलं यावन्नीयमानं सूत्रं दक्षिणोत्तरमिति॥ अथ वा सप्तांगुलशंकोर्गणितागतमध्याह्निकछा
या तुल्यातस्यैव छायायदा स्यात्तद्ग्राह्यं शंकुमूलं नीयमानं सूत्रं दक्षिणोत्तरेति॥ अत्र युक्तिस्तस्मिन्समये रवि
दक्षिणोत्तरं भवतीति ततः पूर्ववत्पूर्वापरे साध्यो॥ २०॥ एवं द्विकुसाधनं विधाय मंडपस्य चतुःकोणत्वाच्चतुःकोण
साधनं विपरीताख्यानक्याह॥ दिगंतयोः पूर्वदक्षिणयोः दक्षिणापरयोः उत्तरपूर्वयोः शंकुद्वयगंधौ पाशौ यस्य तत्र वि
स्तारेण तुल्यगुणं सूत्रं अर्धचिह्ने कोणे आकर्षयेद्देवं। चतुर्ष्वपि कोणेषु इति कृते साधु चतुरस्रं स्यादिति॥ रामकृष्ण

७५

श्रीराम
४

अथ मंडपे विशेषं शालिं न्याह ॥ मंडपस्य भूमिं हस्तो छाया मर्ध हस्तो छायां वा कुर्याच्चैद्वितीयो मंडपः कार्यो भव
 ति ॥ तदा मंडपप्रमाणपरिमितां भूमिं मध्ये त्यक्त्वा द्वितीयं मंडपं कुर्यादिति व्याख्या ॥ १४ ॥ अथ मंडपप्रमाणं वसंत
 पुरुषदाने विंशतिहस्तोत्तमः ॥ मंडपे आया मविस्तारो तुल्या चेति व्याख्या ॥ अत्र विस्तारायामयोरंगुला
 दिकं क्षिप्त्वा वा वृषाय सिध्यर्थं यति तव्यं ॥ १५ ॥ अथ द्वारमानं वेदीमानं चारव्या न क्वाह ॥ दिङ्मध्ये द्वारचतुष्टयं
 उज्जं भूमिं मंडपस्य प्रकुर्याद्विस्तोमाना मर्ध हस्तो मितं वा ॥ मध्ये भूमिं मंडपे नो मितं च त्यक्त्वा कुर्यान्मि
 १ उपचैद्वितीयः ॥ १४ ॥ दशसूर्यकरो मितो धमस्यादि १२ शक्र १४ प्रमितेः करोस्तु मध्यः ॥ धृति २० भू
 प १६ करो मितो वरीयान्नरव २० हस्तोप्यथ मंडपस्तु कायां ॥ १५ ॥ दिगंतराले द्विकरं भवेद्दो चतुष्ट
 यं वेदं मजांगुलेस्तत् ॥ विवर्द्धितं मध्यवसिष्ठयोः स्याद्देदीत्रिभागेन समाकरोच्चा ॥ १६ ॥ तुलाप्रदा
 ने धममध्ययोः सास्यात्तं च हस्तोत्तमके द्विहस्ता ॥ ईशानभागे ग्रहवेदिकापि हस्तो मितो द्वावेत्येतीत्रिवप्रा ॥ १७
 द्विहस्तं भवति ॥ तद्द्वारचतुष्टयं मध्यमोत्तमयोर्मंडपयोः चतुरष्टांगुलवृद्धिमत्मध्ये मंडपे चतुरंगुलवृद्धिः उत्तमे च
 ष्टांगुलवृद्धिः कार्या ॥ वेदी मंडपं स्तृतीयां शो न मध्ये कार्यमिंडपे न वकोष्ठके कृते सति मध्ये कोष्ठे कार्या ॥ समाहस्त
 मात्रमुच्चा कार्या ॥ अन्यत्र इष्टिकाभिः कार्येति एतत्केवलं समत्वं साधनायेति व्याख्या ॥ अथ तुलापुरुषदाने विशेष
 माह ॥ तुलापुरुषदाने अधममध्यममंडपयोः पंचहस्ता उत्तममंडपे सप्तहस्ता भवतीति व्याख्या ॥ मंडपस्येशानभागे ग्रहवे

स्य

दिहस्तायामर्धे चोच्चायात्रिवप्रावतीति व्याख्या १७

१७

कुं.सिं.दि.

५

अथ स्तंभनिवेशनं भुजंगप्रयातशालिनीभ्यामाह। समेतृतीये प्रोपूर्वापरंदक्षिणोत्तरं चापि सूत्रंदद्यात्॥ एवं नव
कोष्ठात्मको मंडपो भवति ततस्तृतीयां शान्तेषु सुचतुर्षु बहिः कोणेषु सुभान्दद्वानयज्ञवृक्षोद्भवोपंचहस्तप्रमा
णान्द्वादशास्तंभान्दद्याद्धारयेत्॥ वेद्याः कोणेषु अष्टहस्तप्रमाणान् चतुरस्तंभान् सचूडान् तादृशानि वा मि
दित्तः प्रादक्षिण्यात् दद्यात् रोपयेत्॥ स्तंभपंचमाशं भूमौ निखने देवं कृते षोडशास्तंभं स्थापनं स्यादिति व्याख्या ॥ १८ ॥

समत्रिभिर्भागे च सूत्रं प्रदद्यादुदग्दक्षिणं चापि पूर्वापरं च॥ ततस्त्रयं शपूतो च कोणेषु दद्यात् समस्तं
भकान्द्वादशैवेषु हस्तान्॥ १८ ॥ वेद्याः कोणेषु अष्टहस्तो च वेदस्तंभान् दद्याद् द्विदित्तः सचूडान्॥ प्रा
दक्षिण्यात् संचमांभान्तु भूमौ दद्याद् देवं षोडशास्तंभं संस्था॥ १९ ॥ स्तंभेषु तिर्यग्वालिकानि धेयाश्च
डासुकर्णे धिथवा बहिःस्थः॥ पूर्वपरिंदक्षिणोत्तरं च कोणंतरा काष्ठचयं निदध्यात्॥ २० ॥ ॥

भो ५

अथ स्तंभपरिकाष्ठानि निवेशनं इदं ब्रजयाह॥ प्रथमं चतुर्षु स्तंभेषु वेदिकोणेषु बालिख्यं काष्ठं चतुष्टयं प्रतिष्ठित्व
निधेयं॥ तत्र पूर्वापरद्वयं दक्षिणोत्तरद्वयं च चूडासु निदध्यात्॥ तिर्यक्निहितस्य काष्ठस्य बालिकेति सं
ज्ञा॥ एवं द्वादशास्तंभान् वा ह्येषु स्तंभेषु कर्णेषु वा बालिकासु बालिकाकाष्ठानि निधेयानि॥ ततो मध्यस्तंभचूडा
तः पूर्वपरमेकदक्षिणोत्तरमेकं कोणैश्चैकं काष्ठं समतया स्थापयेत्॥ एवं चतुर्षु स्तंभेषु द्वादशाकाष्ठानि भ
वन्ति॥ ततो मध्ये च काष्ठानि सकर्णानि देवयानीति व्याख्या॥ २० ॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥

श्रीराम

५

अथ मंडपस्थापनं रथोद्धृतयाह ॥ वेदिस्तंभोपरिशिखराकारं रचनां कृत्वा एनं मंडपं द्वारवर्जितं कटेर्ऋजुवंशे
 श्रृङ्गादयेत ॥ षोडशापिस्तंभान् रक्तवस्त्रसमूहेः डुकूलादिभिः श्रृङ्गादयेति व्याख्या ॥ ॥ क्रियासारे ॥ ॥ नारीकेलि
 दंले श्रापिपल्लवे वथिवेणुभिः ॥ आच्छाद्या मंडपाः सर्वे द्वारवर्जं तु सर्वतः ॥ वास्तुशास्त्रे ॥ कटेः सद्भिस्तु संछाद्या विज
 याद्यास्तु मंडपा इति ॥ हयग्रीवपंचरात्रे ॥ दर्पणैश्चामरेर्घ्यं तं भान्वस्त्रे विभूषयेदिति ॥ २१ ॥ अथ तोरणानि वंसं
 ततिलकमाह ॥ पूर्वादिदिक्षु वटोदुंबराः श्वथैश्च क्षंतोरणानि रचयेत् ॥ अथवा श्वथो दुंबरलक्षवटै रचयेत् ॥
 मध्यभागशिखरं रचयित्वा छादयेदपि कटेर्ऋजुवंशैः ॥ द्वारवर्जमिह मंडपमेनं स्तंभकानपि सु
 वस्त्रसमूहैः ॥ २२ ॥ पूर्वादिदिक्षु रचयेदपि तोरणानि न्यग्रोधजंबुकलपर्वटिवृक्षराजैः ॥ अथ
 अजंतुफलकैर्पोटिभूरिपद्भिर्वैष्णवभावतद्मान्यथैवैककेन ॥ २२ ॥ हस्ताद्वहिर्मंडपतः शरांगै
 स्वरेः करैस्तान्यधमादिकैः ॥ दीर्घाणि च प्रादुरथायतिरस्यात्तेषां द्विहस्ताचरणप्रवृद्ध्या ॥ २३ ॥
 एषां वृक्षाणामभावे द्मानितोरणानि एकेनैव वृक्षेण यथैषं नैनं रचयेदिति व्याख्या ॥ २२ ॥ अथ तो
 रणमानं निवेशं च विपरीतारथानक्याह ॥ मंडपाद्वहिर्हस्तमात्रे तानितोरणानि पंचषट्सप्तहस्तैः दीर्घाणि अधमादिकै
 षु अथ मध्यमोत्तमेषु मंडपेषु प्रवदंति ॥ अथैतेषां तोरणानामायतिरायामो द्विहस्तरणवृद्ध्या सहस्यत्वाच्चरणशब्देनां गु
 ध

लषट्का ॥ अधर्मो द्विहस्तायतिर्मध्यमेषु डुकूला
 निहो हस्तोत्तमेषां द्विहस्तद्वयमिति व्याख्या २३

कुं. टी.

६

१२ अंगुले १२

७

६ यव ६

अथ फलकादिनिवेशनं उपजातीद्रव्याभ्यामाह ॥ स्तंभानां तोरणस्तंभानां यन्मानं तस्या धर्मानेन रूपपरिणादाणीं
 मध्येतिर्यक् फलकमुपांतयोः सच्छिद्रं स्यात् ॥ फलकं नांम तोरणस्तंभोपरिति र्यक् दीयमानकाष्ठपट्टिकेत्यभिधीय
 ते ॥ अल्पमंडप तोरणे साधुस्तद्वयमितं मध्येरुस्तत्रयपरिमितं उत्तमे च साधु त्रयस्तपरिमितं शो वेयागे चतुः
 फलकमस्तके शूलाकृतयः नवेकादश त्रयोदशांगुलदीर्घाः स्वचतुर्थं शो न विस्तृताः ॥ तेन संपादोद्वयपादो न
 त्रयै संपादत्रयांगुलविस्तृताः ॥ स्व तोरणकाष्ठजाः कीलाश्चत्वारो भवन्ति ॥ तेषां कीलानां फलकस्य मध्यभागे वेश
 नं स्तंभा धर्मानं फलकं तुतिर्यक् नवे शो विश्वे प्रमितांगुलाश्च ॥ तन्मूर्ध्नि कीला स्वतुरीय भाग ततारत्तु
 शूलाकृतयश्च ते स्युः ॥ तद्देशानां द्वित्रियुगांगुलानि शो वेतु विस्त्रोयजनेंगुल धिः ॥ कीलेषु शंखा
 रिगदांबुजां के धिधंशो यः किल तोरणेषु ॥ २४ ॥

नं द्वित्रिचतुरंगुलमितं अल्पमध्यमोत्तमेषु मंडपेषु स्यात् ॥ विष्णुयागे पुनरंगुलद्विरिति अधमादिषु मंडपेषु ॥
 दशाद्वादशांगुलचतुर्दशांगुलादीर्घाः ॥ स्वचतुर्थं शो न विस्तृताः तेन साहृद्वयसाधु त्रयांगुलायामावेशनार्थं
 मधोलघुकीलेन सहिताः प्रागादि क्रमेण शंखचक्रगदापद्मचिह्निताः कीलाः स्व तोरणकाष्ठभवाः फलकम
 ध्ये निधेयाः ॥ तोरणस्तंभेष्वपि पंचमांशेन खननमिति व्याख्या ॥ २४ ॥ श्रीराम ॥ ॥ ॥

त्रय

अंगुले २ यव २

श्रीराम

६

अथ मंडपवर्णनव्याजेन मंडपाकं करणानि वदन्मंडपकर्तृभ्यः-आशिषंशाद्विकीडितेनाह॥ उद्यंतिउध्वीभि
 वंतिपत्राणियासांतास्तथाफलैःअतिनम्राविलसंत्यः कोमलाएतादृशयोयाहंभाःकदल्यस्ताभिरालिंगितास्तंभा
 यस्यसस्तंभमूलेधृततादृशधृतकदलीकःबन्धैराम्रफलैर्वैःसर्वत्रहृतवेष्टनःराजंतिचामराणियस्मिन्तादृशः
 सन्संप्रवहाःमुकुराआदरीयस्मिन्तादृशःसन्उदंचतिउपरिविलसंति एतादृशानिवितानानितैरंवितोऽन्वितःपु
 उद्यत्पत्रफलातिनम्रविलसद्रंभाभिरालिंगितस्तंभोनेकदलेर्षालविष्टेपैःसर्वत्रसंवेष्टितः
 राजचामरसंप्रवद्धमुकुरोदंचद्वितानांचितोयुक्तःपुष्पफलैःफलायभवतांभूयाभ्रमंडपः२५
 ध्वजान्द्विरुस्तायतिकोश्रपंचरुस्तानुपीतारुणकल्लजीरौन॥श्वेतसितश्वेतसितादिगी
 रावाहान्दहेदिकेरवंशसंस्थान्॥२६॥

ष्याणिपञ्चपंकजातीमालतीमल्लिकाबुम्फदादीनिफलानिजंवीरदाडिमकदलीनारीकेलपुष्पाफलादीनितैरन्वि
 तस्तादृशोयंमहामंडपःभवतांफलायोत्तमफलप्राप्तयेभूयादितिव्याख्या॥२५॥अथध्वजनिवेशनंविपरीताख्या
 नक्याह॥ध्वजान्द्विरुस्तमितायामानुपंचदस्तदीर्घान्सुपीतारुणकल्लनीलश्वेतकल्लश्वेतश्वेतानोरिकादि
 लिखितदिक्पालवाहान्दृशहस्तवंशमस्तकेयोजितान्दृशद्वयनिरवातान्ध्वजांस्तानपिपूर्वतद्वतिवक्ष्यमाण

तास्याद्यादितवआवाहयेद्द्वारयेदितिव्याख्या॥२६॥

कुं. टी.
९

अथ पताकानिवेशनं महाध्वजनिवेशनं नवकुंडपताकानिवेशनं चेद्रवज्जानुधुभ्यामाह ॥ लोके शर्वणीस्त्रयुताः पताका
शौलेन्दुदेव्यायितिकाश्चमध्ये ॥ चित्रध्वजं दिक्कुरेदेर्घ्यवंशं त्रिदोस्ततं प्रांतगकिं किणीकं ॥ लोके शानां लोकपालानां
येवणाः पीतादयः पूर्वचलोकोक्ताः गैरिकादिलिखितवज्रशक्तिदंडखड्गपाशांकुशगदात्रिशूलानितैर्युक्ताः सप्त
हस्तदीर्घा एकहस्तविस्तृताः पताकाः दशहस्तवंशशीर्षगाः चित्रध्वजं त्रिहस्तविस्तृतं प्रांतैव तस्मान् किं किणीकं त्री
षसिदाचारं दशहस्तदेर्घ्यवंशं श्वतादृशं तमध्ये विन्यसेत् ॥ पूर्वादितः पताकाश्च विन्यसेदित्युत्तरश्लोनाभयः

लोके शर्वणीस्त्रयुताः पताका शौलेन्दुदेव्यायितिकाश्चमध्ये ॥ चित्रध्वजं दिक्कुरेदेर्घ्यवंशं त्रिदोस्ततं प्रा
तगकिं किणीकं ॥ २७ ॥ श्वेतांचनवर्मापूर्वे शानयोर्मध्ये तोबुधः ॥ विन्यसेत्तु पताकांश्च ध्वजास्ता अ
पिपूर्वतः ॥ २८ ॥ प्राच्याश्चतुःकोणभागे दुरवंडत्रिकोणवृत्तांगभुजांबुजानि ॥ अष्टासिंहाकेश्वरयो
स्तुमध्ये वेदास्त्रिवावृत्तमुशंति कुंडं ॥ २९ ॥ राम ॥

नवमपिताकां पूर्वशानयोर्मध्ये श्वेतां तादृशमेवाचार्यकुंडे विन्यसेत् ॥ ध्वजान्ता अपि पताकाः पूर्वादिक्रमेण भूमौ
पंचांशोपणो विन्यसेदिति व्याख्या ॥ २८ ॥ अथ कुंडनिवेशनं विपरीतारव्यानक्याह ॥ प्राचीमारभ्य चतुरस्रयोनिवृ
त्तार्धत्रिकोणवृत्तषडसिपद्म अष्टासिंहाकुंडानि भवन्ति ॥ प्राचीशानयोर्मध्ये नवममाचार्यकुंडं स्यात् ॥ तच्चतुरस्रवृत्तं

वेति व्याख्या ॥ २९ ॥ अथ यमुत्तमः पक्षः ॥

राम
९

यथा ननु नारायणानन्दपुनवकाचकृतात् अष्टसु भागेषु मध्ये वा भूः

अथ पंचकुण्ड्येकपक्षनिवेशनमिदं वज्रयाह ॥ आशादिकृतत्रकुंडानि चतुरस्रवृत्तार्धवृत्तपद्मानि ईशानदिशि
कुंडं चतुरस्रं वृत्तं वा तैः पंचकुंडीनिवेशनं स्यात् ॥ यदा चैकमेव कुंडं तदा पश्चिमे उत्तरे वा ईशान्यां वा स्यात् ॥ प्रतः
परं चतुरस्रं वेद्याः सकाशात् तानि सर्वाणि कुंडानि सपादेन करेण त्रिंशदंगुलांतरेण वा पादांतरेण द्वादशांगुलां
तरेण भवन्तीति व्याख्या ॥ ३० ॥ यत्रो यदिश्यते कुंडं चतुर्धं तत्र मर्मेणि ॥ वेदास्रमर्धचंद्रं च वृत्तपद्मनिभं तथा ॥ कुर्या
आशौशकुंडैरिह पंचकुंडी चैकं यदा पश्चिमं चैव सोमे ॥ वेद्याः सपादेन करेण यद्वा पादांतरेण
खिलकुंडसंस्थाः ॥ ३० ॥

कुंडानि चत्वारि प्राच्यादिषु विचक्षणः ॥ पंचमं कारयेत् कुंडमीशादिगोचरं द्विजः ॥ अयं मध्यमः पक्षः ॥ कैश्चित्सू
र्वैर्योर्मध्ये इति लिखितं तदसन् ॥ सोमशंभौ ॥ एवं वा शिवकाष्ठायां प्रतीच्यां कारयेद्बुधः ॥ आचार्याऽपि ॥ अ
थ वा दिशि कुंडमुत्तरस्यां प्रविद्ध्या चतुरस्रमेकवैमंति ॥ अयं कनिष्ठः पक्षः ॥ नवग्रहाधिकारिणऽप्योतिर्वसिष्ठ
संहितायां ॥ कुंडं तन्मध्यमो गेतुकारयेच्चतुरस्रकं ॥ वित्तलिह्य परवातं तं कुंडं कुर्यात्सिमेखलमिति ॥ वेदिपादांतरं त्य
क्त्वा कुंडानि नवपंचच ॥ नारदीये ॥ कुंडं वेद्यंतरं चैव सपादकरसंमितमिति ॥ कैश्चित्त्रयोदशांगुलमप्यंतरमुक्तमिति

वेदी ३
तत्र मंडपानुसारेण व्यवस्था ॥

कुंटी

अथ वर्णविशेषे स्त्रीणां च कुंडविशेषं शालिन्याह॥ ब्राह्मणादारभ्य ब्राह्मणक्षत्रिवैश्यशूद्राणां क्रमेण चतुःकोणवृत्
त्तद्वत्तार्धत्रिकोणानि भवन्ति॥ अथ वा सर्वेषां चतुःकोणानि॥ अथ वा वर्तुलानि सर्वेषां भवन्ति स्त्रीयजनके यो
न्याकाराण्येव भवन्तीति व्याख्या॥ ३९॥ शरदा तिलके॥ विप्राणां चतुरस्रं स्याद्वाज्ञां वर्तुलि मिषते॥ वैश्यानां
मध्यचंद्राभं शूद्राणां त्र्यस्य मीरितं॥ चतुरस्रं च सर्वेषां केचिदिच्छन्ति तां त्रिकाः॥ पंचरात्रे॥ सर्वाणि तानि वृ

विप्रान्त्रश्रुत्यस्त्रंचवत्तंचवत्ताइंच्यस्त्रिस्पाद्वेदकोणानिवापि॥ सर्वाण्यादुर्वृत्तरूपाणिचान्ये
 योन्याकाराण्यंगनानांतुतानि॥ ३१॥ सिद्धिः पुत्राः सुभंशत्रुनांशान्तिमृतिछिदे॥ वष्टिरा
 शोग्यमुक्तं हि फलं प्राच्यादिकुंडके॥ ३२॥

शुभमुक्तासु पाणिना प्रदाय ॥
 तानि चतुरस्राणि वासदेति ॥ सनकुमारः ॥ स्त्रीणां कुंडानि विप्रेन्द्रो न्याकाराणि कारयेत् ॥ अथ प्राच्या
 दि कुंडेषु फलविशेषमाह ॥ प्राच्यादि कुंडेषु अष्टफलानि स्युरिति ॥ शारदायां ॥ सर्वसिद्धिकरं कुंडं चतुर
 स्रमुदाहृतं ॥ पुत्रप्रदं योनि कुंडं मर्द्धिदा भंशुभप्रदं ॥ शत्रुक्षयकरं च्यवनं वलुब्धं शांतिकर्मीणि ॥ छेदमारण
 योः पञ्चपडं संपन्नसन्निभं ॥ वृष्टिदं रोगशमनं कुंडं मष्टास्त्रमीरितं ॥ ऐश्यां स्तंभे चतुःकोणमग्नौ भोगे भगाक
 ति ॥ चंद्रार्धमारणायाम्ये द्वेषे च्यवनं तु नैर्ऋते ॥ वारुण्यां शांतिकं वृत्तं पडं शुचाटने निले ॥ उदीच्यां पौष्टिकं पद्मं

गोद्वामष्टासिमुक्तिदं॥३२॥

गम
८

अथ होमसंख्यया कुंडमानं शिखरिण्याह ॥ शतार्धमिते पंचाशान्मिते होमे रलिमितं कुंडं ॥ शतमिते ऽरलिमि
 तं ॥ सहस्रहोमे हस्तमितं ॥ दशसहस्रमिते द्विहस्तं ॥ लक्षहोमे चतुर्हस्तं ॥ कोटिहोमे अष्टहस्तमितं वा दश
 हस्तमितं वा ॥ केचिच्छोडशकरमपि प्रादुरितिव्याख्या ॥ ३३ ॥ भविष्यपुराणे ॥ मुष्टिमानं शोधेतु शतैवारलि
 मात्रकं ॥ सहस्रेष्वथ होतव्ये कुंडं कार्यं करत्मकं ॥ द्विहस्तमयुते वदल्लक्षहोमे चतुःकरं ॥ १ ॥ दशालक्षमि
 ते होमे षट्करं संप्रचक्षते ॥ अष्टहस्तात्मकं कुंडं कोटिहोमेषु नाधिकं ॥ शानदायां ॥ दशहस्तमितं कुंडं
 शतार्धैरलिः स्यात् शतपरिमितैरलिविततं सहस्रे हस्तं स्यादयुतहवने हस्तिपुगलं ॥
 चतुर्हस्तं लक्षे प्रयुतहवने षट्करमिमेः ककुद्भिर्वकोटौ नृपकरमपि प्रादुरपरि ॥ ३३ ॥
 लक्षैकवृद्ध्या दशालक्षकांतं करैकवृद्ध्या दशहस्तकं च ॥ कोट्यर्धादिग्विंशतिलक्षलक्षद
 ले मुनीश्वरं कुर्यान्नुहस्तं ॥ ३४ ॥
 कोटिहोमे पि शस्यते ॥ स्कंदे ॥ कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं समंततः ॥ योनिवप्रद्वयोपेतंतदप्यादुस्त्रिमेख
 लामिति ॥ इदं प्रायः अस्थूलहव्यविषयं ॥ अथ केषां चिन्मते कुंडमानमुपजातिकयाह ॥ लक्षस्यैकवृद्ध्या
 दशालक्षकाणामंतं समाह्वयं यदि कृत्येत्यादशालक्षकांतं एकलक्षमारभ्य लक्षवृद्ध्या दशालक्षपर्यंतमित्य
 र्थः ॥ करस्यैकवृद्ध्या दशहस्तकं मयादि कृत्येत्यादशहस्तकं एककरमारभ्य एककरवृद्ध्या दशहस्तं यावत् ॥ कुंड

प्रादुरिति पूर्वणानुचयः कोट्यर्धे पंचाक्षरे दशालक्षे वि
 ३२ शतिलक्षे लक्षद्वयं पंचाशतसहस्रे क्रमात् सप्तपंच
 षट्त्रिंशत् कुंडमिति व्याख्या ॥ ३४ ॥

कुंटी-
५

शारदायां ॥ एकहस्ततुल्यकुंडलक्षहोमोविधीयते ॥ लक्षाणां दशकं यावत्तावदेते न वर्हयेत् ॥ सिद्धांतशेख-
रे ॥ लक्षार्धत्रिकरकुंडलक्षहोमचतुःकरं ॥ कुंडपंचकरं प्रोक्तं दशलक्षकुंतो क्रमात् ॥ षट् हस्तं लक्षविंश-
त्यां कोट्यर्द्धहस्तसप्तकं मितं ॥ इदमेव कुंडमानं कामिकादिकरादिभिर्नवीनैश्च लिखितं ॥ मता सिद्धांत-
शेखरे शारदादेमादिप्रमुखैः प्राचीनैः रामबाजपेयिराघवभट्टकुंडरत्नाकरकुंडकोमुदिकरादिभिः नवी-
नैश्च लिखितं ॥ कुत्रचिदन्यथापि कुंडमानानीत्युक्तानि तत्तत्करणवशात्तत्तत्कर्मविशेषे दृष्टव्यानि ॥

वेदाक्षीणियुगागतयः शरियुगान्यथा ध्ययस्त्रीष्वोष्टाक्षावाक्किरसारसांगकमित्ताने त्रर्षयो
क्षस्वराः ॥ अंगुल्योथयवाः खममभिषवः खपंचषट् सागरासप्ताभं मुनयस्त्वमीनिगदि
तावेदासकेवाहवः ॥ २५ ॥

अथैकहस्तादृशहस्तांतेयावत्कुंडेषु भुजमानं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ एकहस्तकुंडे चतुर्विंशत्यंगुलान्यायाम-
विस्तारो ॥ द्विहस्ते चतुस्त्रिंशदंगुलानि ॥ इमानि पादोनयूका चतुष्टयन्यूनानि अल्यंतत्वात्सूत्रान्येव धृतानि ॥
त्रिहस्ते तु पंचयवाधिकैकचत्वारिंशदंगुलानि ॥ चतुहस्ते चत्वारिंशत् ॥ पंचहस्ते पंचयवाधिकानि त्रिपंच-
शदंगुलानि ॥ षट्हस्ते चोदोनेकोनषष्टिः ॥ सप्तहस्ते सार्धत्रिषष्टिः ॥ अष्टहस्ते यवोनासप्तषष्टिः ॥ नवहस्ते द्वौ-
सप्ततिः ॥ दशहस्ते यवोनाषट्सप्ततिरिति ॥ चतुर्भुजे कुंभे भुजा इति व्याख्या ॥ अत्रोपपत्तिः ॥ एकहस्तस्य क्षेत्र-
उक्तं

राम
५

३४	३४	४९	४०	५३	५०	६३	६६	७२	७५
०	०	५	०	५	६	४	७	०	७
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०

स्यचतुर्विंशत्यंगुलासकस्यषट्सप्तत्यधिकपंचशती॥५॥७६॥ एतत्पठक एकं हस्तक्षेत्रांगुलानिचतुर्विंशति॥२४॥
 एवंक्षेत्रफलस्यद्यादिगुणस्यमूलं चतुस्त्रिंशदादि॥७॥गुलानिभवन्ति॥॥
 अथयोनिनिवेशनमिंद्रवज्रमाह॥ऐंद्र्याः प्राच्याः प्रारभ्यकुंडत्रयीचतुरस्रयो
 निवृत्ताईरूपादक्षिणादिग्योनिः स्यादुत्तरायां॥ अर्थाद्विंशताउदङ्मुखः॥ इत
 राणिपंचकुडानिअस्मिन्नपडस्त्रिपञ्चाष्टास्राणिप्रत्ययोनीतिप्रागग्याणि॥ अर्थाद्विंशताउदङ्मुखः॥ इत
 दक्षिणयोनिउदगग्रं॥ योनिः कोणेयोनि कुंडे च नकार्येतिव्याख्या॥ स्वायंभुवे॥ प्रागग्नियाम्यकुंडानांप्रो
 कुंडत्रयीदक्षिणयोनिरेंद्र्याः सोम्याग्रका स्यादितराणिपंच॥ पश्चाद्गगानीद्रदिग्यकाणियोनिर्न
 कोणेनचयोनि कुंडे॥३६॥ दिग्भ्यासंतुर्यचिह्नं सपाशं सूत्रं शंको पश्चिमे पूर्वगोपि॥ दत्ताकर्षको
 णयोः पाशतुये स्यादेवंवावेदकोणं समानं॥३७॥

त्तायोनिरुदङ्मुखी॥ पूर्वामुखास्थिताः शेषाः यथाशोभं व्यवस्थिता इति॥ चैलोक्यसारे॥ नवमस्यापि कुंडस्य यो
 निर्दक्षिणादिकस्थितेति॥ अन्यत्र॥ नार्पयेत्कुंडकोणेषु योनिं तांतत्रवित्तमः॥ योनि कुंडेतथा योनिपद्मेनाभिं विव
 र्जयेदिति॥३६॥ अथसर्वेषां कुंडानां प्रकृतिभूतिचतुरस्रं तावच्छालिन्याह॥ इष्टव्यासादिगुणितव्यासं चतुर्धा शिक
 तचिह्नं सपाशं सूत्रं पूर्वपश्चिमस्थितयोः शंकोर्दक्षिणोत्तरसूत्रमध्ये यथा मध्यचिह्नं भवति तथा कोणयोः पाश
 चतुर्धा शिकर्षेत्॥ एवमन्यतोपि॥ एवं कृते समचतुरस्रं स्यात्॥ इदमेव सर्वेषां कुंडानां मिति व्याख्या॥ उक्तं च चतुरस्रमिदं प्रो
 त्सर्वकुंडकारणमिति॥ अत्र समभ्रुतो लुप्य चतुर्ध
 त्ते च तथा यत्ते कोटिघातः क्षेत्रफलं पट्टसप्तत्यधि
 कपंचशती॥७६॥ एतावदेव योन्यकुंडेषु एकदशेषु य
 आक्षेत्रफलं संपद्यत तथा यत्तित्यमिति॥३७॥

सति१

हस्त२

हस्त२

द्विश्वा॥ उक्तं च। स्थापने सर्वकुंडानां ध्वजायः सर्वसिद्धिदः॥ शतांशो वाधिकं हीनं ह्यसद्वर्द्धन इष्येत॥ आयदोषवि
 रुध्यर्थं क्रियते शास्त्रकोविदैरिति॥ एतत्क्षेत्रफलस्य उत्तरायत्नादुदीची प्राचीवत् व्यवहर्तव्या॥ एवमन्ययोर
 पि॥ तत्पदायादिर्ज्ञेयं॥ चतुर्विंशतिधामध्यसूत्रं भक्तापुरो न्यसेत्॥ पंचांशाच्चैककस्य त्रीन् विंशांशां कोणपाद
 तः॥ दत्ताहेस्तो मध्यतिर्यक्सूत्रांतं चतुर्ष्वप्येत्॥ पुरोवर्द्धितसूत्रांतं द्वे सूत्रे स्याद्गुभा कृतीति॥ इमानि कुंडा
 नि शारदातिलकादि सतादिग्रंथविरुद्धानीति अनादरणीयानि न तानि वचनानि तदाकारत्वं मात्रसंपादका
 नि नक्षेत्रफलपूर्तिकराणि तत्राशेषे शोभाभादिति स्मृत्कर्मार्ग्योन्याद्याकारमात्रं प्रतिपाद्यते॥ योगि
 तानि भिज्जस्तेन चतुरस्रकुंडं तंडुलादीनां पूरयित्वा तानेव तंडुलान्योन्यकुंडादि कुंडैश्चालत्सुतेति ह्यमिति
 पद्म॥ चतुरस्रस्य मध्यसूत्रं चतुर्गुणं कृत्वा॥ योन्यादि कुंडानां समंतलो वेष्टयित्वा तत्सुतेति ह्यमिति॥ अ
 त्रांगुल्यवयस्कालीक्षाः कृत्वा गोमुत्रिकारीत्या गुणयित्वा एभिर्भगिरेरुदीते फले च उपर्युपरि च योज्यमाने पला
 धुपद्यते अंशसवर्णनादि कुंडमात्रेनेति यज्ञे॥ ३८॥ ॥ अथ दत्तार्धवसंततिलकयाह॥ श्रीराम॥ ॥
 श्रीरामजय रामजय जय राम॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ॥ श्रीराम॥ ॥
 श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ॥ श्रीराम॥ ॥

कुं. टी.
१९

त
अथ वृत्ताहं वसेतिल कया ह॥ स्वीयरातांशेन युतो यइषु भागः पंच मांशः अर्हः क्षेत्रस्येव तेन हीना वा सो स्वभू-
मिः क्षेत्रंतन्मि तेन कर्कटेन सूत्रेण वामध्यां कालवृत्तं वृत्ताहं तस्मिन्नयतः पूर्वापरां रेखां जीवारूपां वृत्ताधस्य सिध्येत्सा-
धुस्याद्यथा करोतु विदुः निति व्याख्या ॥ अत्र क्षेत्रफलं ॥ अत्र क्षेत्रस्य पंचांशो गुलाद्यः ४।६।३।१।५। एतस्य रातां

॥ स्वरातांशयुतेषु भागद्दीन स्वधरित्रीमितकर्कटेन मध्यात् ॥ कृतवृत्तवलेऽयत ॥
॥ श्वजीवां विदधा त्विंदुदलस्य साधु सिध्ये ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीगोपाल ॥ ॥

शोंगुल्याद्यः ॥ १०।१२।०।४॥ अनेनान्वितः पंचांशः ॥ ४।६।३।१।५। अनेनोना क्षेत्रभूमिः ॥ १२।१।१।५। एतद्व्या-
सार्धाद्विगुणितं व्यासः ॥ ३८॥ २।३॥ ३॥ ६॥ अत्रापि व्यासस्य वर्गः ॥ १४।६।७।०।५। ४।३। इत्यादिरीत्या क्षेत्रप-
लं ॥ ११।५२।२।६।२। एतद्वृत्तफलं अस्याधवृत्ताहं क्षेत्रफलं ॥ ५७।६।१।३।१। अत्यांतरत्वान्न दोषः ॥ अत्रापि
ध्या जाय एवेति ॥ ३२ ॥ ॥

राम ४

१९

५५

कं

अथ अस्त्रि वृत्तकुंडं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ अथ पूर्वोक्तकुंडं व्याख्यायते॥ क्षेत्रस्य तृतीयांशं पूर्वतीनि धायत त उभ
यश्चोप्योऽत्रिंशत्तुर्थींशं निधाय दक्षिणतः उत्तरं च दत्वा त्रिषु चिह्नेषु सूत्रदानात् करे हितं च अस्त्रिजायत इति व्या
ख्या॥ अथ क्षेत्रफलानयनं॥ अत्र तृतीयांशोष्टांगुलानि मध्यसूत्रे योजितानि जातो लंबः॥ ३२॥ पश्चिमभु
जे उभयतश्चतुर्थींशः षट् षट् अंगुलानि योजितानि जातम्॥ ३६॥ अत्र मुखभावात् भूमिरेवार्धकृतं॥ १०॥ इदं
लंबनानेन च निष्पन्नं जातं क्षेत्रफलं॥ ५७६॥ समभुजता सद्यः क्षेत्रफलं च सित्तीतिके हो सितमित्कत्तं अत्र कि
वत्तं शं पुरतो विधाय च पुनः श्रोण्योश्चतुर्थींशके चिह्नेषु त्रिषु सूत्रदानात् इदं स्यात् अस्त्रिक
हो सितं॥ विश्वांशैः स्वजिनांशके न सहिते क्षेत्रे जिनांशकृते व्यासाद्धेन मितेन मंडल इदं स्या
द्वत्तसंज्ञं शुभं॥ ४०॥

चिह्नजं वैषम्यं तद्दोषाय॥ अत्रापि ध्वजाय एवेति॥ अथोत्तराद्धेन वृत्तमाह॥ क्षेत्रे चतुर्विंशतिविभक्ते सति त्रयो
दशांशैः स्वचतुर्विंशत्यंशपुते मितेन व्याधाद्धेन मंडलं यद्वत्तं तद्वत्तसंज्ञं कुंडं सुदरं स्यात्॥ अथ क्षेत्रफलायत
नं॥ अत्र त्रयोदशांशानां चतुर्विंशोष्टांगुलाद्यः॥ ४१॥ २॥ ५॥ ३॥ अनेन युतास्त्रयोदशा॥ १३॥ ४॥ २॥ ५॥ ३॥ इदं व्यासा
द्धेन मितेन द्विगुणं व्यासः॥ २७॥ १॥ ५॥ २॥ ५॥ अत्रापि व्यासस्य वर्गस्मिन्॥ ७३३४०१२॥ भनंदाग्निनिघ्ने पंचमसहस्रभक्तेत्या

दिनाक्षेत्रफलं॥ ५७६॥ १॥ ६॥ अत्र ध्वजाय एवेति ४०

कुं.टी.
१२

अथ षडसंस्कारमाह॥ क्षेत्रचतुर्विंशतिधा भक्ते सति अष्टादशांशैः स्वदासत्वात् तितमांशयुक्तैस्तावतासाहेन व
तेरुते सतितेनैव व्यासाहेन मिते धृते गुणके सूत्रे सति कर्कटे वा उत्तरदिक्को सति परावर्तनेन षट्। चिह्नानि भवन्ति
तेषु षट् सुचिह्नेषु षट् सूत्राणि एकांतरेण परस्परलङ्गनानि दद्यात्॥ ततः सूत्रसंधौ ये क्रतुदोषः षट् भुजासंस्तेषां
नाशो वृत्तिके ते मंडिस्थापि नाशो षडस्त्रिनेत्ररमणीयं जायत इति व्याख्या॥ अस्मिन् षडसंस्काराः ॥ ३६॥ ४॥ ०॥ अत्र
भक्ते क्षेत्रे जितांशौ धृतिमितलवकैः स्वाक्षिरोलांशयुक्तैर्व्यासाहर्निमंडले तन्मितधृतगुण
के कर्कटे वेदुदितः॥ षट् चिह्नेषु प्रदद्यात्समितगुणकानेकमेकं च हित्वा नाशो संध्यतुदो
षामपि च वृत्तिके तेनेत्ररम्यं षडस्त्रि॥ ४९॥ श्रीगोपाक॥ ॥ ६॥ ॥ ॥

उत्तरायंत्रिकोणमैकं महत्॥ तद्भुजमात्रं त्रिद्व्यंकाग्निनभश्चंद्रैः॥ १॥ ३॥ २॥ २३॥ वृत्तव्यासे समाहते॥ खखरवाभ्यां १२००००
संभक्ते लभ्यंते क्रमशो भुजा इति त्रयाणां भुजानां मानं॥ ३१॥ ४॥ ७॥ ०॥ उत्तराग्रात्पूर्वापरभुजमध्यं यावन्नीयमानं सूत्रं लंबं
श्वतुथं शिरोतो व्यास एव॥ ३०॥ ३१॥ भुज एव भूः॥ मुरवाभावाद्भूम्यर्धं॥ १५॥ ६॥ ३॥ ४॥ लंबेन निघ्नमित्यादिना जातं क्षेत्रफलं
॥ ४३२५॥ २॥ अथास्य महत्स्त्रिभुजस्य त्रिघपि भुजेषु त्रीणि त्रीणि समान्येवलङ्गनानि संतितत्रैकस्य फलमानीय त्रिगुणं क
त्वा पूर्वफलेनियोजितं सत् पूर्वक्षेत्रफलं स्यात्॥ तत्र दक्षिणकोणाग्रात्पूर्वापरभुजमध्यावधिनीयमानं सूत्रं लंबं॥ २१॥ १॥ ०॥
अयं व्यासचतुर्थं शिः भुजत्रयं शोभसिः॥ १०॥ ४२॥ ३॥ सर्वत्रयं श एव भुज स्यात्॥ अत्र मुरवाभावाद्भूमौ र्धं॥ १५॥ २॥ १॥ १॥ इत्थं लंबं

राम ४
१२

ननु णितं क्षेत्रफलं ॥ ४८ ॥ १३ ॥ जातं इदं त्रिगुणं अस्त्राणामपि फलं ॥ १४ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदं पूर्वक्षेत्रफलं स्मिन् ॥ ४३ ॥ २५ ॥ २६ ॥ योजिनं ॥
 ॥ ५७ ॥ ६१ ॥ ३ ॥ इदं एकत्रयाधिक षट्पदवाधिकं अत्रांतरत्वादोषः ॥ अथवा व्यासोयूकां १ ॥ मूनः कार्यः ॥ ध्वजायसिद्धिश्च ॥
 स्यात् ॥ अथेदं कुंडं स्वबुद्धिविलासमात्ररचितमिति नोपेक्षणीयं यतः षट्कोणता भुजता क्षेत्रफलं संपद्यत एव ॥ मानाधिको
 भवेद्भोगो मानहीने दरिद्रेत्यादि दोषोपतिरिति नास्ति ॥ अथ चेदं कृत्यं प्राचीनकुंडं विरुहं तु हि दृश्यते च प्राचीनकृतकुं
 डेषु परस्परविरुद्धता ॥ इदमेव कुंडं गमवाजपेयिभिः विषमभुजं मृदंगाकारं कृतं राघभट्टादिभिः समभुजमेव कारितं ॥
 लक्ष्मणाचार्यादयोप्येवमेवोचुः ॥ तस्मादस्मत्कृतेनेत्ररमणीये समभुजे क्षेत्रफलं संवादिनिषट्कोणे विदद्भिर्नादरनण
 भवेति व्यमिति ॥ ४१ ॥ अथ ये प्राचीनकृता वेवाग्रद्विहारास्तेषां तीषायापिसमषट्भुजं षडसं वसंता तिलकयाह ॥ अथवा चतु
 जिनभक्तकुंडमिति धिभागेः स्वरवक्ष्यभागहीनैः ॥ मितकर्कटकोड्वेवुद्वेसे विधुदित्तः समषट्भुजैः षडसं ॥ ४२ ॥
 विंशतिभक्तेकुंडमाने सति स्वीयषष्ठ्यधिकशतभागेन हिने पंचदशभागे मितोयः कर्कटस्तदुद्वेद्वेत्ते उत्तदित्तः सकाशात् समैः
 षड्भिर्भुजैर्दत्तैः परस्परलग्नैः षडसं वत्तमार्जनेन भवतीति व्याख्या ॥ अथ क्षेत्रफलानयनं ॥ तत्र ॥ दत्तव्यासे द्विसंभक्ते षडसं
 स्फुर्भुजास्फुटा इति भुजमानं ॥ १४ ॥ १५ ॥ २ ॥ क्षेत्रमध्ये दक्षिणोत्तरं रेखां दत्वा ऊर्ध्वभुजसंपाततः पूर्वापरं रेखाद्वयं अधोभुज
 संपातावधिदद्यात् ॥ एवं कृते चतुरस्रद्वयं परस्परलग्नं भवति ॥ पूर्वपरं रेखाद्वयं दक्षिणोत्तरं रेखाद्वयं सहा संपाताच्चतुर्थं

कुं० टी०
९३

राएवभवतिसेवावाधातन्मानं॥७।३।५।भुजः९४।७।२।स्ववाधाबुधकृत्योरंतरंमूलंप्रजायतेलंबइतिमाधितोलंबः९२।७।९
अयमेवमध्यलंबःलंबेननिघ्नकुं॥२६।६।४।मुखे९४।७।२।क्य४४।५।६।रंबडं२२।२।७।इतिजातंक्षेत्रफलं॥२८।८।१।६।
एवमपरस्यापिरंबडस्यउभययोगे॥५७।६।३।ध्वजायसिद्धिश्च॥अथपद्मकुंडंशाईकविक्रीडितेनाह॥क्षेत्रस्याष्टमां
अष्टांशाच्चततश्चरत्तशरकेतत्रादिमंकर्णिकायुग्मेषोडशकेसराणिचरमेस्वांशुभिभागोनिते॥भक्तेषो
उशधाशरांतरधृतेस्युःकर्कटेष्टोछदाःसंवस्तितानूवनकर्णिकांत्यजनिजायामौच्चकांस्यात्कजं॥४३॥
शातृअष्टांशवध्याचवृत्तपंचकेरुतेसतितत्रपंचकमध्येप्रथमंतकर्णिका॥द्वितीयेषोडशकेसराणि॥द्वितीयंकेस
रस्थानमित्यर्थः॥अंतिमेपंचमेवत्तेस्वस्यअंगुलत्रयात्मकस्यएकोनविंशत्यंशेनोनितेषोडशस्थानेषुदिक्षुविद्विषुत
तदंतरालेचसमतयाविभाजितेतस्मिन्वृत्तेपंचचिह्नान्तरेदिशिदिशिकर्कटेधृतेसतिपरावर्तनेनअष्टपत्राणि॥स
र्वान्तान्केसरादीन्केसरवृत्ततृतीयचतुर्थवृत्तानिपत्राणिचदेविद्वन्वन्।कर्णिकांत्यजामारवन॥कीदृशीनिजस्वीय
आयामोविस्तारःतत्तुल्यौच्चकंस्यस्यास्तांकजंपद्मकुंडंबहिर्वृत्तप्रमार्जनेनस्यादितिब्याख्या॥अथक्षेत्रफलानय
नं॥तत्रोपांतिमस्यचतुर्विंशत्यंगुलस्यपूर्वक्षेत्रफलं॥४।५२।३।१।अंतिमवृत्तस्यास्य॥९९।७।५।७।क्षेत्रफलं॥६९९।४।
॥५।७।अनयोरंतरार्धं॥९२३।४।६।०।इदंपूर्वक्षेत्रफलेयोजितंवाअंतिमवृत्तंक्षेत्रफलादपवार्जितंसंज्ञातंपूर्णफलं॥५७६।०।
यूकोनफलमायात्यतो न दोषः॥अंतिमवृत्तेलीलायात्रवर्धनेनध्वजायासिद्धिश्चेति॥अत्रांतिमवृत्तेपत्रांतरार्धंभूसंग्रहोर्ध
भूत्यागश्चबुद्धिमताप्रत्यक्षतएवीपलब्धव्यः॥४३॥

राम
९३

अथाष्टमि कुंडमुपजातिलयाह ॥ क्षेत्रेचतुर्विंशति भागैः सति अष्टादश भागैः स्वीयाष्टाविंशतीन युतेः कर्कटेन वृत्ते सति वि
 दिग्दिशीर्मध्ये कृताष्टचिह्नेभ्यः अष्टभुजैस्तृतीयमीकितैः चिह्नद्वयं विधाय तृतीयचिह्नेन योजिते रश्मिकोणं वृत्तामार्जना
 मध्यस्थेष्टदोः खंडमार्जनाच्च भवन्तीति व्याख्या ॥ अथ क्षेत्रफलानयनं ॥ व्यासाहं ॥ १८५ ॥ ५१ ॥ १० ॥ व्यासः ॥ ३१ ॥ २१ ॥
 अथ द्विदिनंदेषु सागरे वृत्तव्यासे समाहृतो रश्मिर्वा भर्कसंभक्ते लभ्यन्ते क्रमशो भुजा इति ॥ १४ ॥ २१ ॥ एतद्वृत्तवृद्ध
 जमानं स्वदक्षिणोत्तरे रश्मिकोटिः ॥ आयते क्षेत्रे भुजकोटिधातः फलं ॥ भुजकोटिज्ञानं तु बृहद्भुजतुल्यं मध्ये त
 क्षेत्रे जिनां शी गजचंद्र भागैश्चाष्टा रश्मि भागेन युते स्तु वृत्ते ॥ विदिग्दिशीरंतरतोष्टमेत्रे
 स्तृतीययुक्ते रश्मिकोणं ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीगोपाक ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥ श्रीकृष्ण ॥
 रं ॥ १४ ॥ २१ ॥ याम्योत्तररेखोभयप्रांतवर्तिररेखा खंडमानयोजितं सकोटिः स्यात् ॥ यथा दक्षिणोत्तरपूर्वपरिरेखा खंडयो
 गादूर्ध्वरेखातिर्यकरेखे भुजकोटिरूपे तदयान्तीयमानो महाभुज एव कर्णः ॥ १४ ॥ २१ ॥ यस्य वर्गह्रितं तिर्यग्ध्वक
 पभुजं कोटिमानं लघुः ॥ १० ॥ ७ ॥ ६ ॥ २ ॥ यतः भुजकोटिवर्गयोगः कर्णवर्गो भवति ॥ इदं कोटिमानं द्विजं सत्सर्वभुजयोजि
 तं जाताकोटिः ॥ दक्षिणोत्तररेखा रूपा ॥ ३४ ॥ ३ ॥ ५ ॥ ४ ॥ एतद्बृहद्भुजधातु फलं ॥ ४२ ॥ ११ ॥ १२ ॥ अथ कोणक्षेत्रयोः फलं ॥
 लघुभुजवर्गे तुल्यः ॥ १० ॥ ११ ॥ ७ ॥ ६ ॥ एतत्स्वदिस्मात् ॥ ४२ ॥ ११ ॥ १२ ॥ छोधितं सज्जातं फलं ॥ ३२ ॥ ११ ॥ ३ ॥ २ ॥ अस्मिन्पूर्वपि
 रकोणानां चतुर्णां फलं योजितं तत्पूर्णफलं स्यात् तत्र पूर्वकोणयोः फलं यथा बृहद्भुजो भुजः ॥ १४ ॥ २१ ॥ २ ॥ पूर्वपरिरेखा

कुंटीः
१४

कारवंडेकोटिः॥१९॥१०६॥२॥अनयोर्घातिः॥१४४॥१॥५॥२॥अस्माकोणक्षेत्रफलंमेतत्॥५०॥७॥७॥शोधितं संज्ञातं पूर्वकोण
योःफलं॥२३॥१॥६॥एतावदेवापरकोणयोःअनयोर्द्विघ्नमेतत्॥१८६॥३॥४॥पूर्वक्षेत्रफलस्मिन्॥३२०॥१॥३॥२॥योजितं संज्ञा
तं क्षेत्रफलं॥५७६॥५॥१०॥१०॥अल्यांतरत्वाददोषः॥ध्वजासिद्धिश्च॥इदं सर्वथानेत्ररमणीयमिति अंगीकर्तव्यं॥अथ प्र
कारांतरेण समाष्टभुजं॥४४॥॥आष्टास्त्रिउपजातिकयाह॥॥मध्ये सूत्रे चतुर्विंशति भक्तेस्वसमचत्वारिंशदंशस
हिते चतुर्दशभिर्भागैर्व्यासाद्विनिमंडले कृते सतितत्रदिग्विदिशयोर्मध्ये कृताष्टसूत्रैः परस्परसंलग्नेः अष्टकोणं प्र
मध्ये गुणे वेदकरे विभक्ते शक्ये निर्जर्षाब्धिलवेन युक्तेः॥स्तो कृते दिग्विशोंतराले गजे भुजे
स्यादथवाष्टकोणं॥४५॥

कारांतरेण प्राचीनकृतिरसिकाभिमतं कुंडं वृत्तमार्जनाद्भवतीति व्याख्या॥अथ क्षेत्रफलानयनं॥चंद्रर्तुनंदाक
तिभिर्व्यसिद्धेति समाहते॥स्वस्वस्याभार्कसंभक्ते लक्ष्यं ते क्रमशो भुजा इति भुजानां मानं॥१५७॥३॥४॥ततो ज्यासंयोगा
तरं घातमूलं व्यासः स्तं हनो दलितः शरस्यादिति जातः शरः॥११०॥७॥१॥६॥अथवा भुजस्योभयोस्तात्संमुखापरभुजे
प्रातद्वयं यो वत्सूत्रं द्वयं कुर्यादेवं कृतेतिर्यक् दीर्घचतुरस्त्रं पाश्वयोर्विषमभुजचतुरस्त्रं च स्यात्॥तत्र व्यासादस्मा
त्॥२८॥४॥६॥सकाशाद्विगुणं शरविहाय शेषं दीर्घचतुरस्त्रं भुजः॥अथवा तथा व्यासवर्गंतिरमूलं भुजः किं शरक
रणप्रयासेन॥२६॥३॥१॥अष्टा भुज एव कोटिः॥आयते भुजकोटिघातः क्षेत्रफलं॥२८॥८॥४॥४॥अथ विषमभुज

राम ४

१४

क्षेत्रफलं ॥ जीवार्धशरीरनव्यासा र्धविषमचतुर्भुजैर्लंबः ॥ ७१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ज्यैवपुरवंदीर्धचतुरस्रभुजएवः लंबेन ॥ ७१ ॥ ५१ ॥ १०
 निष्कुतैः ॥ २६ ॥ ३१ ॥ ० ॥ मुरेवे ॥ १० ॥ ७१ ॥ ४ ॥ ३ ॥ क्य ॥ ३७ ॥ २ ॥ ४ ॥ ३ ॥ खंडो ॥ १६ ॥ ५ ॥ २ ॥ १ ॥ मिति क्षेत्रफलं ॥ १४ ॥ ३ ॥ ६ ॥ ४ ॥ एवमपरस्यापि १४ ॥ ३ ॥
 ॥ ६ ॥ ४ ॥ त्रयाणां योगः ॥ ५७ ॥ ६ ॥ १ ॥ ४ ॥ ध्वजायश्च अथवा एधनुषां फलं ॥ आनीय संशो ध्यापि क्षेत्रफलं स्यादिति ॥ अस्मि
 न्ममाष्टः भुजे राघव भट्टादिभिरुक्ते शारदादिवाक्यैः सह महान्विरोधः ॥ तस्मादुक्तमष्ट स्तनेत्ररम्यं क्षेत्रफलं संवादि
 समभुजमेवादृशीयमिति ॥ अथ समपंचास्त्रिकुंडमालिन्याह ॥ तिथियुगानिगमाभ्यो ॥ १५ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ० ॥ वृत्तमालिरव्यतमि
 न्धतियमदहनेलांसेः ॥ १८ ॥ २ ॥ ३ ॥ १ ॥ २ ॥ मुनासीरदितः ॥ विरचिनमिषुदोभिपिंचकोणं सुकुंडं भवति विगतवत्तं चाभि
 चारप्रशांत्यै ॥ ४७ ॥ अथ सप्तास्त्रिकुंडमिंद्रवज्रयाह ॥ अथोक्तलिकयंचास्त्रिकुंडमाह ॥ आकृत्यां २२ गुलके वि
 रन्यविलयं षड्दिकै २६ यूकोनैः कुरुतत्रचिद्विरचनां पूर्वोक्तलिकयंचास्त्रिकुंडमाह ॥ आकृत्यां २२ गुलके वि
 चास्त्रिकुंडं भवेद्दत्तस्यापि चमाजनात्समभुजं कृत्यादिबाधापहं ॥ ४८ ॥ अथोक्तलिकनयनं रम्यं सप्तास्त्रिकुंडं स्वक
 धरयाह ॥ दत्तंकुर्वाकलांशौ १६ स्तदनुमनुमितैरंगुले रद्वि यूका ७ हीनैस्तास्मिन्पुरोकाद्विरचयविधिना सप्तवि
 द्धानिसम्यक् ॥ प्राकृचिद्राज्यैकमेकं त्यज भुजरचनां संविधेयदि ७ कोणं कुंडं प्रोक्तं सनो ज्ञं वलयपविदोः प्रोक्तं
 नामोदकारि ॥ ४८ ॥ मन्माधिरवांगे ॥ १४ ॥ ४ ॥ ० ॥ ६ ॥ विरचय्य दत्तं मार्तंडवेदे पुरसे ॥ १२ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ श्वतस्मिन् ॥ १६ ॥
 दितश्चाद्रिभुजैर्नगास्त्रिकुंडं भवेद्दत्तमिमीर्जवेन ॥ ४८ ॥ श्रीगोपाळ ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥ श्रीकृष्ण ॥ ॥

कुं० टी०
१५

अथ रवातलक्षणं कंठलक्षणं चाह ॥ कुंडरवननक्षेत्रसमंकुंडस्य यावान्विस्ता आयामश्च तावत् रवननमाद्यमेखला
सहिते कुंडे कार्यं ॥ योन्यादिकुंडेषु विस्तारायामयोननिताश्चतुरस्त्रे वायामविस्तारो ग्राह्यो ॥ अन्येतुमेखलां वज्र
यित्वा भूमावेव तावत् रवननं कार्यमित्याहुः ॥ कंठोपि क्षेत्रचतुर्विंशत्यंशमानः रवातान्वहिः समंतादेकांगुलमितः
अन्ये क्षेत्रस्य द्वादशांशपरिमित इति प्राकुरिति व्याख्या ॥ सिद्धांतशेखरे ॥ रवातंकुंडप्रमाणं स्याद्दूर्ध्वमेख
लायासहेति ॥ प्रतिष्ठासारसंग्रहे ॥ यत्र त्रिमेखला छायां ज्ञात्वा शेषमधः रवनेति ॥ मोहश्चलोत्तरे ॥ हस्तमात्रं
रवातं क्षेत्रसमंप्राकुरन्येतु झलां विना ॥ कंठोजिनांशमानस्यादकं शि इति चापरे ॥ ४६ ॥
रवनेति र्यगूर्ध्वमेखलासहेति ॥ अथ पक्षांतरं शारदातिलके ॥ यवान्कुंडस्य विस्तारः रवननं तावदीरितं ॥ प्रयो
गसारि ॥ चतुरस्त्रं चतुःकोणसूत्रैः कृत्वा यथापुरा ॥ हस्तामात्रेण तन्मध्ये तानिम्नायतरं रवनेत् ॥ गणेशविमर्शि
न्यां ॥ चतुर्विंशांगुलायामंतावत् रवातसमन्वितमिति ॥ इति पक्षद्वये ॥ वयंतु ॥ स्मृतिद्वये तु विषयः कल्पनीयः पृथक्
पृथगिति वचनात् ॥ होमात्यसंबुद्धत्वे पूर्वोत्तरपक्षावाश्रयणीयाविति युक्तं ॥ यतः अथ सिरिमाणमिति कात्या
यनीक्तिः ॥ कालोत्तरे ॥ रवाता द्वादशैंगुले रवंठः सर्वकुंडेष्वयं विधिः ॥ चतुर्विंशतिमो भागः कुंडानां मंगुलं स्मृतं मिति ॥
एतत्सारिभाषिकमंगुलं सर्वत्र बोध्यं ॥ सोमशंभौ ॥ बहिरैकांगुलः कंठो द्वांगुलः केचिदागमेदुति ॥ तेनाद्यः पक्ष
वश्चेयान् ॥ बहुसंमतत्वात् ॥ अथ मेखलानामधमलादिपक्षमाह ॥ अथ मा मेखले कास्यामंध्यमं मेखला

श्रीराम

१५

कुटी.
१६

अथ प्रकारांतरेण मेखला लक्षणं नाभिलक्षणं च विपरीतानि काभ्यां शालिन्याह ॥ ॥ रसांशका दुन्तत विस्तृताश्चति
स्रोथं वै कायुग भागतुल्या ॥ पंचाथ वाषट् शर वेदरा मध्यं शैस्ततास्युर्नवभागपिंडः ॥ ४८ ॥ आद्याः परास्त कर भागदी
नाजिनांशकंठाद्वहिरेव सर्वाः ॥ कुंडानुकारा अपि मेखलास्युरकंग भागो यततस्तु नाभिः ॥ ४९ ॥ कुंडांशो नाभि रंशो
जसाम्यो शब्दे यन्मोशरु निदलाग्रे ॥ शेषक्षेत्रे वद्वि ३ र्दत्तेः समेते स्युर्वै कर्णा किं सराः पत्रकाणि ॥ ५० ॥ अथ
वाक्षेत्र षडंशात् ॥ पुनताः षडंशे नैव विस्तृतास्ति स्रो मेखला भवन्ति ॥ अथैक मेखला पक्षमाह ॥ अथैवै केव मेख
लाक्षेत्र चतुर्थं शीनोच्चा विस्तृता वस्यात् ॥ अथ पंच मेखला पक्षमाह ॥ अथवा पंच मेखलाः कार्यः षट् पंच चतु
स्त्रिंशंगुलेः पारिभाषिकैर्विस्तृताः ॥ अथ पंच मेखलानां मुञ्चतामाह ॥ तत्रादिमानव भागः पिंडः औच्यं यस्याः
सापरिभाषिक नवांगुलोच्चा स्यात् ॥ अपरामेखला तस्या आद्यायापः शरांशः पंचमांशस्तेन हीना भवति
यथा एकहस्ते कुंडं प्रथम मेखलानवांगुलोच्चा अस्याः पंचमांशः ११ ६ ३ १ ५ ॥ एष एक द्वित्रि चतुर्गुणः प्रथ
म मेखलामानेन्यूनः कृतः सन्त दधस्थानां मेखलानां औच्यं स्यात् ॥ यथेदं द्वितीय मेखलोच्यं ७ १ २ ४ ६ ३
एवमपरा सामिति द्रष्टव्यं ॥ ताः मेखलाः सर्वाक्षेत्र चतुर्विंशति भाग भित्तत्त कंठान्वहिरेव भवन्ति ॥ कीदृशीः कुं
डानुकारमो न्यादिकुंडेषु योन्याद्या कास्युः अपि एवार्थः ॥ अथ नाभिलक्षणमाह ॥ नाभिर्द्विदशो शीनोच्चः षड
शीन विस्तृतः कुंडानुकारः यादृशं चतुरस्राद्या कारवत् ॥ कुंडं तादृशो नाभिश्चतुरस्राद्या कारवानित्यर्थः ॥
अथवानाभिः अंभोजसमः कमलाकारः कार्यः ॥ अथवानाभिः अक्षौ पद्म कुंडेन भवति तत्र नाभिरूपायाः

का

राम
१६

कर्णिकायाः सत्वात् ॥ अथ पञ्चकारकरणानामिरुच्यते ॥ दलाग्रे दलाग्रनिमित्तं द्यंगुलोच्चंचतुरंगुलविस्तारायाने
 नाभोर्द्विनां शानिद्विदिशां शल्यागः कार्यः ॥ शीषं उर्वरितं यत्क्षेत्रतस्मिन् च त्रयं समभागेन कार्यं ॥ तत्र मध्यं चि
 द्वाणिरवयोदितिव्याख्या ॥ वासिष्ठ्यं ॥ प्रथमं मेखला तत्र द्वादशांगुलविस्तृतिः ॥ चतुर्भिरंगुलेस्तस्याश्चो
 नतिश्च समंततः ॥ तस्याश्चोपरिवप्रस्याश्चतुरंगुलमुन्नतः ॥ अष्टाभिरंगुलेः सम्यक् विस्तीर्णस्तु समंततः ॥
 तस्योपरि पुनः काये विप्रः सोपितृतीयकः ॥ चतुरंगुलविस्तीर्णश्चोन्नतश्च यथाविध इति ॥ तथा पिंगलम
 ते ॥ एकापङ्गुलोत्सेधे विस्तारामेखला गतेति ॥ अथ लक्षणसंग्रहे विशेषः ॥ चतुरंगुलविस्तारोत्सेधावेकै
 कमेखलेति ॥ अत्रोतरेषु षष्ठांशेनाष्टमांशेन मेखलाद्वितयं विदुरिति अयं पक्षः ॥ अबहुसंमतत्वाद्दुपेक्षित
 एव ॥ सिद्धोतरीखरे ॥ षट् बाणाब्धिवद्भिन्नेत्रमितास्युः पंचमेखला इति ॥ लक्षणसंग्रहे ॥ पंचवामेखलाः
 कोर्याषट् पंचाधि त्रिपक्षकैः ॥ प्रथमा कुंडसहितांतरोत्सेधेन वांगुलेति ॥ पिंगलमते ॥ खाता देकांगुलं त्यं
 नां कल्पयेदंतर्नाभि मंबुज संनिभं ॥ तत्तत्कुंडानुरूपं वा मानमस्य निगद्यते ॥ मुख्यरत्येकहस्तानां नाभेरु
 त्सेधतारतः ॥ नेत्रवेदांगुलोपेतौ कुंडे धन्येषु वर्धये ॥ पद्मे नाभि विवर्जयेदिति प्रागेवल्लिखितं ॥ अबुजाका

कुंटी
२७

रकणंतत्रैवः॥ पञ्चक्षेत्रस्य संत्यज्य द्वादशांशं बहिः सुधीः॥ तन्मध्यविभजेद्वै तैत्रिमिः समविभागतः॥ आद्यं स्यात्कर्णिका
स्थानं केसराणां द्वितीयकं॥ तृतीयंतत्र पत्राणां मुक्तं दत्ताग्रमिति॥ अथ योनि लक्षणं स्मर्याह॥ योनिर्व्यासाध
दीर्घाविततिगुणसुखाद्यताब्धिद्विभागोऽनुगातावत्संमंतात्परिधिरुपरिगातावदग्रेण रम्यं॥ निम्नं कुंडं विशंती बलय
दल्युगेनान्विता धाविशाला मूलास्सच्छिद्रनालांतरवटरुचिराश्चल्य पत्राकृतिः स्यात्॥ ५२॥ योनिर्व्यासाधे निदीर्घा
विस्तारात्तृतीयांशेन विस्तीर्णा चतुर्विंशंशेनाच्चा॥ चतुर्विंशंशेन परिधिः मेखलाय स्यात्सातावतेवाग्रेण चतुर्विं
शांशेन निम्नं यथा स्यात्तथा कुंडं प्रतिशंती बलयदल्युगेन वृत्तार्धद्वयेन युता आधो विशाला अर्धात्॥ उपरिस्त्वल्प
संकोचवती मूलादु मूलात्स काशात्मध्ये सच्छिद्रं नालं यस्याः सा॥ पञ्च नालं कारत्वा नालोक्तिः अंतर्मध्ये वदोगर्तः
सुचिघृतधारणार्थं यद्वटिन रुचिरा सुंदरा सा अश्वत्थ पत्रकृतिः स्यात्॥ वायवीये मेखला मध्यतः॥ कुर्यात्सिञ्चि
मेदक्षिणे पिवा॥ शोभनं मध्यतः किंचिन्निम्ना मुनीलिता शनैरिति॥ योनिमिति॥ त्रैलोक्यसारे॥ दीर्घास्त्रिंशं गु
ला योनिः पावकांशेन विस्तृता॥ एकांगुली छिता संतु प्रविष्टाभ्यंतरे तथा॥ चंद्रार्धद्वयसंयुक्ता चाश्वत्थदलव
न्मता॥ अंगुष्ठमेखलायुक्ता मध्ये वाज्या धृतिस्तथेति॥ पंचरात्रे॥ अकांगुली छितां योनिं विदध्या तावदां मतानि
ति॥ तव दीर्घा अकांगुली छिता मित्यस्य विवरणं॥ नवांगुला मेखला अंगुलद्वयं उग्रायः कुत्रचिदुक्तः॥ अंगुलं परि
धिरिति द्वादशांगुली छ्रायः॥ अयं प्रायो बहुसंमनः पक्षो न॥ अतो स्मादुक्तः एकादशांगुली छ्रायः पक्षो बाहुस

राम
२७

[OrderDescription]
,CREATED=15.07.20 15:39
,TRANSFERRED=2020/07/15 at 15:43:46
,PAGES=35
,TYPE=STD
,NAME=S0003336
,Book Name=M-2508-KUND SIDHANT
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,